

มหาจุฬาลงกรณ บวรพาจารย์ :

เพราะมีท่าน จึงมีมหาจุฬาลงกรณ ในวันนี้

สนิท โชยวงศ์คต*
รวบรวมและเรียบเรียง

ต่อจากฉบับเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๘

ปาฐกถาธรรมที่น่าสนใจมากเรื่องหนึ่งที่เจ้าประคุณสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ มีเมตตาแสดงแก่คณะข้าราชการระดับสูงของกระทรวงมหาดไทย คือเรื่อง “ต่างหู-ต่างตา” ผมจึงขอนำเสนอท่านผู้อ่านดังต่อไปนี้

๒. ต่างหู-ต่างตา

ท่านคณะข้าราชการทั้งหลาย

วันนี้ อาตมาได้รับอาราธนามาเพื่อบรรยายในที่ชุมนุมของท่านคณะข้าราชการชั้นปลัดจังหวัดและนายอำเภอ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการอบรมที่ทางการจัดให้มีขึ้น ความมุ่งหมายของทางราชการ ก็เห็นจะให้บรรยายไปในทางเกี่ยวกับศีลธรรมทางพระศาสนา อาตมาเองก็พอใจที่จะบรรยายในทางนั้น เพราะเป็นทางของตัวเอง และมีความรู้ความชำนาญพอสมควรในทางนั้นด้วย

การศึกษาอบรมนั้น ในทางโลกจะมีวิธีการอย่างไร และเห็นเป็นความสำคัญเพียงใด ย่อมเป็นเรื่องของทางโลก แต่ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นหลักสำคัญยิ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนพระธรรมแก่พุทธบริษัททั่วไปนั้นเมื่อลองพิจารณาจับหลักดูแล้วจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงสั่งสอนเพื่อให้พุทธบริษัทได้มีการศึกษาอบรมในตนเอง การศึกษาอบรมโดยตนเองเพื่อตนเองก่อน เป็นความมุ่งหมายชั้นยอดในทางพระพุทธศาสนา แต่ปัญหามีอยู่ว่าทำอย่างไร หรือทำโดยวิธีใดเล่า เราจึงจะศึกษาอบรมตนเอง เพื่อตนเองได้ในข้อนี้พระพุทธองค์ทรงชี้ทางไว้ต่าง ๆ มีมากมาย ปรากฏอยู่ทั้งในส่วนพระวินัย ทั้งในส่วนพระธรรม เช่น ดังทรงสอนไว้ว่า “จงเตือนตนด้วยตนเอง” เป็นต้น เป็นตัวอย่าง

อาตมามีความแปลกใจอยู่ประการหนึ่งว่า การศึกษาอบรมในทางโลกนั้น มีวัตถุประสงค์อันสำคัญยิ่งก็คือเพื่อให้บุคคลมีสมองและใช้สมองได้ถูกต้อง เพื่อให้มีจิตใจสูงและใช้จิตใจที่สูงในทางที่เที่ยง และเพื่อให้เกิดความสามารถในการที่จะกระทำกิจการต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและแก่ผู้อื่น ถ้าอาตมาจำไม่ผิด ก็ดูเหมือนเขาจะตั้งหลักกันไว้ว่าจิตใจการศึกษาอบรมนั้นต้องให้เป็นไปในทาง Head

* พุทธศาสนดรรชนี มจร รุ่นที่ ๑๗ (พ.ศ. ๒๕๑๔), ประธานชมรมอยู่อย่างมีความสุข

สมอง ในทาง Heart จิตใจ ในทาง Hand มือ ส่วนหลักทางพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนเพื่อทางนี้มา ๒,๕๐๐ กว่าปีแล้ว เพื่อให้พุทธบริษัทเจริญด้วยความรู้ เพื่อให้พุทธบริษัทมีจิตใจสูง เพื่อให้พุทธบริษัทสามารถที่จะทำอะไรด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของตัวเองและเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ถ้าเราพิจารณากันแต่เพียงในด้านพระวินัย ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะหมู่คณะ ท่านทั้งหลายที่เคยบวชเรียนแล้วจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนภิกษุบริษัทให้พึ่งตัวเองให้มากที่สุด เว้นแต่เรื่องอาหารการกินเท่านั้นที่ทำกินเองไม่ได้ให้พึ่งผู้อื่น แม้อย่างนั้นยังต้องให้เที่ยวแสวงหาด้วยการบิณฑบาต นอกนั้นให้พึ่งตัวเองทั้งสิ้น และได้ทรงวางวิธีเพื่อให้ภิกษุบริษัทได้หัดทำอะไรเป็นเกือบทุกอย่างที่เกี่ยวกับตัวเอง เช่นทำที่อยู่อาศัยด้วยตนเองได้ ตัดเย็บเครื่องนุ่งห่ม (ไตรจีวร) ของตนเองได้ ตลอดถึงการเย็บ การปะ การชุน พระภิกษุพึ่งจะสบายในยุคหลังมีคนเขาสร้างเขาทำให้ทุกอย่าง เมื่อก่อนต้องทำเองทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าหลักการอันจะเป็นประโยชน์ถาวรยั่งยืนนั้น ไม่ว่าจะในยุคไหน ไม่ว่าใครจะเป็นผู้กล่าว จะเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่นก็ตาม ถ้ามีความคิดเห็นตรงตามความเป็นจริงแล้ว มักจะวางหลักไว้ตรงกันเสมอ ดังที่อาตมาได้กล่าวมาแล้วว่าในการศึกษาอบรมเพื่อให้เกิดปัญญาความรู้ เพื่อให้มีจิตใจสูง เพื่อให้บุคคลสามารถทำอะไรด้วยตนเอง เพื่อตนเอง และเพื่อผู้อื่นนั้น นับเป็นหลักการเก่าแก่ที่สุด หลักการอันนี้แม้ในบัดนี้ซึ่งเรียกว่าสมัยใหม่ ก็ยังใช้ได้อยู่และไม่ใช่ว่าแต่เพียงใช้ได้เท่านั้น ยังใช้ได้ดีเสียอีกด้วย อาตมาเชื่อว่ายังจะใช้ได้ตลอดไปในอนาคตภายหน้า

อนึ่ง มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ประการหนึ่ง ทั้งในอดีต ทั้งในปัจจุบัน คือเราจะเห็นได้ว่า การสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาแบบเทศนา หรือที่เรียกว่าการเทศน์นั้น จะได้พบถ้อยคำอยู่คำหนึ่ง ซึ่งบรรดาพระธรรมกถึกคือท่านผู้แสดงธรรมจะไม่ทิ้งเลย ถ้อยคำดังกล่าวนั้นจะปรากฏอยู่ในคำเริ่มต้นแห่งเทศนาว่า **“บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนาในเรื่อง... เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ของสาธุชน พุทธบริษัท...”** คำว่าประดับสติปัญญา นำมาใช้เสียจนชิน และเพราะเป็นความชินนั่นเอง จึงเกิดความรู้สึกไปในทางชาเย็นเห็นเป็นคำไม่สำคัญ เป็นคำตามธรรมเนียมไป ความรู้สึกในทางชาเย็นเช่นนี้ไม่เป็นทางให้สำเร็จประโยชน์ตามที่มุ่งหมาย คล้ายกับคำปรัมปราซึ่งไม่รู้ว่าเป็นใครกล่าว ซึ่งมีอยู่ว่า **“ลับเทร่อไกลล์ผี ซีไกลล์พระยาภักที่จะสำเร็จได้”** คำกล่าวนี้แฝงความจริงไว้ขอบกล ๆ อยู่

คำว่า เพื่อประดับสติปัญญา ไม่ใช่คำตามธรรมเนียม อาตมาใคร่จะกล่าวยืนยันว่า คำนี้แหละเป็นหลักใหญ่และเป็นหลักสำคัญที่สุด เพราะแสดงถึงวัตถุประสงค์อันแท้จริงของการศึกษาทางพระพุทธศาสนา บุคคลเรานั้นไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ที่จะรอดตัวหรือที่จะเอาตัวรอดไปนั้น ถ้าขาดหรือไม่มีคุณธรรม ๒ ประการ คือสติกับปัญญานี้แล้ว เอาเป็นรอดไปไม่ได้ด้วยดี หากจะรอดไปได้บ้าง ก็เพียงกึ่งเดียว อีกกึ่งหนึ่งต้องเสียไปอย่างโบราณว่า **“ชายผ้า เอาหน้ารอด”** หน้ารอดไปได้ แต่ผ้ารอดไปไม่ได้เพราะผ้าต้องถูกขาย หรือจะว่า **“ชายหน้า เอาผ้ารอด”** ผ้ารอดไปได้ แต่หน้ารอดไปไม่ได้เพราะต้องถูกขาย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ารอดกึ่งเดียว อีกกึ่งหนึ่งไม่รอด ซึ่งไม่ใช่เป็นทางที่ถูกต้องโดยครบถ้วน

ทางที่ถูกนั้นต้องให้รอดด้วยกัน ทั้งสองอย่าง คือ ฝ้ายก็รอด หน้าก็รอด ปลอดภัยด้วยกันทุกฝ่าย ดังคำโบราณว่า **“งานหลวงไม่ให้ขาด งานราษฎร์ไม่ทำให้เสีย”** หรือว่า **“บัวไม่ช้ำ น้ำไม่ขุ่น”** ซึ่งหมายถึงว่า ไม่มีใครเสีย ได้ด้วยกันทุกฝ่าย

ก็ทำอย่างไรเล่าจึงจะให้รอดไปได้ทั้งสองอย่าง ปัญหาข้อนี้แก้ให้ตกได้ไม่ยากนัก กล่าวคือ ต้องอาศัยสติปัญญาเป็นเครื่องแก้ ซึ่งท่านทั้งหลายเห็นได้ในคำบรรยายต่อ ๆ ไป เรื่องสติกับปัญญานี้ มีข้อประหลาดอยู่ประการหนึ่ง อาตมาขอเสนอไว้ในที่นี้ คือว่าในทางพระศาสนานั้นท่านบอกว่า **“ปัญญามากกว่าสติให้โทษ สติมากกว่าปัญญาไม่ทำให้โทษ สติกับปัญญาเท่ากันดีนักแล”** หลักนี้อาตมาไม่ต้องอธิบาย เพราะการอธิบายธรรมะล้วน ๆ นั้น ดีไม่ดีเป็นยาแก่นอนไม่หลับไปเลย จึงขอเว้นเสีย แต่จะขอตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เพราะเหตุใดท่านจึงบอกว่าปัญญามากกว่าสติให้โทษ ควรพิเคราะห์ให้อยู่มีใช้น้อย เพราะเรื่องของปัญญาที่ไม่มีสติคุมมันจะกลายเป็นเรื่องฟุ้งซ่านเกินขอบเขตเสมอ ต้องขอภัยโทษที่ต้องพูดเรื่องเกี่ยวกับตัวสักเล็กน้อยอาตมาเคยปล่อยความรู้ความคิดตามฤทธิ์ตามเดชของมัน มันจะไปถึงไหนก็ปล่อยให้ไปถึงนั้น เช่นอยากจะอยู่ที่ตรงนี้ อยุ่ไปอยากจะทำเดียวให้ถึงภูเขาทอง คิดไปให้ถึง คิดเอาข้าวเปลือกหวานบนยอดภูเขา ให้ข้าวขึ้นเขียวเต็มภูเขาไปหมด คิดไปเกิด ฯลฯ ลองปล่อยเล่นตามทำนองนี้ ซึ่งไม่มีเหตุผล และควรไม่ควรสถานใดเลยแล้ว ผลที่สุดก็จะเข้าหลักของท่านว่าเป็นภาคีแห่งความบ้า เป็นภาคีแห่งความเสียหายกลางที่ไม่เฉพาะตนเท่านั้น ลามไปถึงผู้อื่นด้วย จึงเป็นเรื่องต้องคอยระวัง

ถ้อยคำดังที่อาตมาพูดมานี้ กินเวลาไปมากแล้ว แต่ยังหาเข้าเรื่องดังที่ตั้งหัวข้อไว้ไม่ ถ้าจะพูดตามสำนวนเทศนาของพระนักเทศน์ ก็ยังอยู่ในเรื่องอานิสงส์หน้าธรรมาสน์ และพูดเพื่อยืนยันว่า การศึกษาอบรมในทางทั่ว ๆ ไปนั้น เพื่ออะไร หรือมุ่งอะไรเป็นสำคัญ ส่วนหัวข้อที่จะนำมาพูดในที่นี้ ณ เวลานั้น ที่เป็นความมุ่งหมายของอาตมา มิใช่เชื่อตามหลักธรรมตรง ๆ แต่ว่าการพูดตามหัวข้อนั้น จะต้องอาศัยธรรมเป็นหลักในการบรรยาย ท่านทั้งหลายคงจะแปลกใจที่อาตมานำเรื่องง่าย ๆ คือเรื่อง ต่างหูต่างตา มาเล่าสู่กันฟัง ความจริงเรื่องทำนองนี้เป็นเรื่องพื้น ๆ ง่าย ๆ แต่มีความสำคัญเนื่องในการปกครองไม่น้อยเลย เรื่องต่างหูต่างตาเป็นเรื่องที่ท่านใช้กันมาเก่าแก่ ใช้กันมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในยุคที่ประเทศไทยมีการปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช คำนี้ใช้ว่าต่างพระเนตรพระกรรณ อาตมาใช้คำว่าต่างหูต่างตา ก็เพื่อให้เป็นคำไทย และเหมาะแก่สมัยนี้เป็นสมัยประชาธิปไตย

อันผู้ที่จะเป็นต่างหูต่างตานั้น นับว่าเป็นผู้ที่มีความสำคัญมาก หูตาต้องดี ถ้าหูไม่ดีก็ไม่รู้เรื่องอะไร ถ้าตาไม่ดีก็ไม่ได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ได้เด่นชัด ดังนั้นหูจึงต้องมีลักษณะฟังไกลและตายาวนี้ เป็นคุณสมบัติของผู้มีหน้าที่การปกครอง ไม่ว่าจะเป็นตัวหูตาเอง หรือว่าเป็นต่างหูต่างตาก็เหมือนกัน ในภาษาบาลีมีคำอยู่คำหนึ่งว่า **“เสฏฐสมมติ”** คำนี้ไม่ค่อยมีใช้ในภาษาไทยในที่ทั่ว ๆ ไป แปลว่า **“ผู้ที่ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ในการปกครอง”** บุคคลประเภทนี้ได้รับยกย่องว่าเป็นประธาน หรือเป็นประมุขทางปกครองอย่างในประเทศไทยของเรานี้ ผู้ที่อยู่ในฐานะเสฏฐสมมติพอจะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ๑. พระมหากษัตริย์

และ ๒. คณะรัฐบาล เพราะได้รับสมมติให้เป็นใหญ่กว่าคนทั้งหลาย แต่ครั้งก่อนโน้น คนที่จะเป็นใหญ่กว่าคนทั้งหลายได้ เช่น เป็นพระราชมหากษัตริย์ เกิดจากประชาชนสมมติให้ แม้นในพระไตรปิฎกก็กล่าวไว้ อย่างนี้ อาตมาประหลาดใจว่า ท่านผู้เขียนเรื่องเกี่ยวกับตำราพระราชย์ของพระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย มีคำปรากฏอยู่ตอนหนึ่งว่า **“อเนกนิกรสโมสรสมมติ”** นั้น เขียนถูกต้องตามหลักเดิมเหลือเกิน หลักนี้มีมากกว่า ๒,๕๐๐ ปีแล้ว ตามหลักนี้จะเป็นพระมหากษัตริย์หรือคณะรัฐบาลได้ก็โดยเขา คือประชาชน ยอมให้เป็น และจะดำรงอยู่ได้ก็ด้วยประชาชนยังยินยอมอยู่ ซึ่งท่านทั้งหลายยอมทราบที่อยู่แล้ว อาตมาไม่จำเป็นต้องอธิบาย จะเข้าทำนองสอนหนังสือสังฆราชไป

ท่านคณะข้าราชการทั้งหลาย คณะท่านเล่าเป็นเสฏฐสมมติหรือเปล่ามิได้เป็นเสฏฐสมมติโดยตรงก็จริง แต่ว่าอยู่ในขอบเขตหรือเป็นเชื้อสายของเสฏฐสมมติ เพราะต้องอยู่ในฐานะต่างหูต่างตาของรัฐบาล อันบุคคลผู้อยู่ในสถานะเช่นนี้ จะต้องเป็นทิมทัสสี่ คือเห็นไกลเห็นยาวตลอดถึงฟังไกลด้วยเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงของสิ่งทั้งหลายรายงานหรือชี้แจงให้ถูกต้องเสมอ และเนื่องจากความต้องการที่จะรู้จะเห็นตลอดถึงได้ฟังตามที่เป็นจริงเช่นนี้ ท่านผู้เป็นประมุขแห่งชาติแต่ปางก่อน จึงต้องกระทำตามลัทธิอันหนึ่ง มีชื่อเรียกว่า **“อัญญาตกาเพค”** ซึ่งรัชกาลที่ ๕ เคยทรงนำมาใช้ ลัทธิอันนี้ได้แก่การปลอมตัวไม่ให้ใครรู้จัก ไปเที่ยวแอบฟังข่าวสารทุกซอกดิบของประชาชน ตามที่อาตมาพบเรื่องราวมานั้น มักเข้าไปแอบฟังใกล้บ้านหรือใต้ถุนในเวลาชาวบ้านกินข้าวกันในเวลาค่ำ นั้นแสดงว่าเวลาอื่น คนในครั้งนั้นต่างไป ทำมาหากินกัน ไม่มีเวลาที่จะพร้อมกันได้ นอกจากเวลากินข้าว การที่ไปแอบฟังเช่นนั้น บางคราวก็ได้รับสรรเสริญเจริญพร เช่นว่า **“ทิมายโก โทตุ มหาราช”** ขอให้มหาราชจงทรงมีพระชนมายุยืนนาน แต่บางคราวก็ถูกตำหนิไปเหมือนกัน บางครั้งมหาดเล็กที่ตามเสด็จไปด้วยทนไม่ไหว จวนจะเกิดเรื่องใหญ่ก็มีแต่พระราชบุตรสอภให้ทนฟังเขาพูด เป็นการได้ยินได้ฟังเรื่องจริง ๆ เขาไม่ได้แต่งพูด เขามีได้รู้ว่าจะมีใครไปคอยแอบฟังเขาพูด มีอะไรเป็นความรู้สึกนึกคิดในใจก็พูดออกมาตรง ๆ การกระทำตามลัทธิอัญญาตกาเพค เช่นนี้เพื่ออะไร อยู่ในวังสบายกว่ามิใช่หรือ ที่ต้องทำก็เพื่อทำตามหน้าที่คือทำตาให้ยาวทำหูให้ไกลนั่นเอง มิฉะนั้นแล้วผู้ที่เป็นเสฏฐสมมติ ตาอาจบอด หูอาจหนวก จบกันเลย จึงต้องล้างตาล้างหูไว้ ความจริงไม่ต้องถึงกับหูหนวก เพียงปล่อยให้มูลหูเกรอะกรังในช่องหู หรือปล่อยให้หูอื้อ สิ่งที่ได้ฟังหรือเสียงที่ได้ยินก็มัวมนเต็มที่แล้ว ดังนั้นจึงต้องทำให้แจ่มใจ เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญสำหรับท่านที่อยู่ในฐานะเสฏฐสมมติ ฉันทิดบุคคลที่มีอยู่ในขอบเขตหรือสืบสายไปจากเสฏฐสมมติ ก็ต้องมีคติอย่างเดียวกัน บุคคลประเภทนี้ในครั้งก่อนเรียกว่าต่างพระเนตรพระกรรณ แต่ในปัจจุบันนี้เรียกว่าต่างหูต่างตา พูดกันตรง ๆ อาตมาหมายเอา คณะข้าราชการทั่วไปนั่นเองเพราะอยู่ในฐานะต่างหูต่างตาของรัฐบาล ถ้าจะพูดตามที่กล่าวกันว่า รัฐบาลนี้เป็นรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะกล่าวเลยไปว่าอยู่ในฐานะต่างพระเนตรพระกรรณ ก็ยังได้อยู่

คนที่อยู่ในฐานะต่างหูต่างตาเช่นนี้ ในครั้งเก่าก่อนเขามีหลักสูตรการฝึกหัดอบรม และเลือกสรรกันอีกโสดหนึ่ง หลักสูตรที่ใช้กันอยู่ในครั้งก่อนโดยทำนองนี้ เราจะบอกว่าเป็นหลักสูตรตามยุคตามคราวเท่านั้น ก็อาจว่าเอาได้แต่พร้อมทั้งที่ยอมให้อาจว่าเอาได้นั้น ก็อย่างที่กล่าวว่ามีอาจไม่รวมอยู่ด้วยก็ได้ เพราะตามที่เคยรู้อยู่ การที่จะให้ใครคนใดคนหนึ่งออกไปเป็นต่างหูต่างตานั้น ผู้นั้นจะต้องเป็นที่ไว้วางใจ เคยได้อยู่ใกล้ชิด เคยแสดงคุณลักษณะของผู้ที่จะอยู่ในฐานะต่างหูต่างตาให้เป็นที่ประจักษ์ อาตมาเคยลองรวม ๆ เรื่องแล้วนำมาพิเคราะห์ดู ถ้าคนนั้นไม่ได้อยู่ในฐานะใกล้ชิดท่านผู้เป็นใหญ่หรือเป็นประมุข ในยุคนั้น ๆ ก็มักจะพิจารณากันเป็นรายตัวไป ซึ่งถ้ามีโอกาสจะได้พูดในภายหลัง ในที่นี้ใครจะขอกว่าเฉพาะที่เป็นหลักใหญ่ ๆ สู้กันฟังตามสมควร

แต่ปางก่อน ท่านที่จะได้รับเกียรติให้ไปทำหน้าที่ต่างหูต่างตาของท่านผู้เป็นประมุขหรือรัฐบาลนั้น มักจะได้ผ่านหลักสูตรการศึกษาทั้ง ๓ ชั้น ที่พูดว่าทั้ง ๓ ชั้นนี้เป็นการพูดรวมไว้ ตามที่เคยสังเกตมานั้น สำหรับในชั้นที่ ๓ สำเร็จกันไม่ค่อยบริบูรณ์ มีที่สำเร็จบริบูรณ์น้อย จะว่าเป็นเพราะมีรายการมาก ทั้งมีความยากเข้าบวกด้วยก็ได้ หลักสูตรทั้ง ๓ ชั้นนั้นถ้าจะแบ่งแยกตามแบบอย่างการศึกษาในปัจจุบันนี้ก็แบ่งออกได้เป็น ๓ ชั้น เหมือนกัน คือเป็นชั้นประถม ชั้นมัธยม และชั้นอุดม ในชั้นประมามีหลักสูตรอยู่ ๒ ข้อ หรือจะเรียกเล่น ๆ เลียนตามแบบเก่าว่า ๒ เล่มสมุดไทยก็ได้ ชั้นมัธยมมีหลักสูตรอยู่ ๔ ข้อ ชั้นอุดมมีหลักสูตรมากหน่อย คือ มีถึง ๑๐ ข้อ

ท่านผู้ที่จะได้รับเสนาภรณ์สมมติก็ดี ท่านที่จะได้รับเกียรติให้เป็นต่างหูต่างตาก็ดี จะต้องเรียนหลักสูตรเหล่านี้ให้จบก่อน คำว่าเรียนจบหลักสูตรนั้น คือจบจริง ๆ ไม่ใช่เพียงพอตีพอร้าย เพราะการเรียนจบหลักสูตรในครั้งก่อนนั้น เขาเรียนจบทั้ง ๒ ด้าน ดังที่เราเรียกกันในปัจจุบันนี้ว่าทั้งภาคทฤษฎี ทั้งภาคปฏิบัติจึงจะถือว่าเรียนจบจริง มีเรื่องปรากฏเป็นตัวอย่างให้เห็นในคัมภีร์ทางพระศาสนามากมาย พระราชา พวกข้าราชการ พวกเศรษฐีคฤหบดี จัดส่งราชโอรสหรือลูกหลานไปศึกษาวิชาต่าง ๆ ในเมืองตักศิลา เมื่อสำเร็จวิชานั้น ๆ แล้ว จะถือว่าเรียนจบหรือยังไม่จบ ต้องมารู้กันแน่นอนเมื่อกลับมายังชาติภูมิ คือจะต้องมาแสดงวิชานั้นให้ปรากฏเป็นที่ประจักษ์จนเป็นที่ยอมรับนับถือเสียก่อน จึงจะชื่อว่าเรียนจบแล้ว ไม่ใช่ไปคว้าเอาดีกรีมาแล้วทางนี้ก็ฮ้อไปตามกัน หามิได้ แม้พระพุทธเจ้าของเรา เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ได้ศึกษาวิชาสำหรับกษัตริย์ในสำนักพระอาจารย์ ครั้นได้รับบอกว่าทรงศึกษาจบแล้ว สมเด็จพระราชาบิดาตลอดถึงพระประยูรญาติยังไม่เชื่อสนิทว่าจบแท้ ดังนั้นจึงได้ประกอบพิธีประลองธนูศิลป์ขึ้น นั่นคือแสดงวิชาให้สมเด็จพระราชาบิดาและพระประยูรญาติทรงเห็นว่าทรงศึกษามาจบจริง ๆ ไม่ใช่สักแต่ว่าจบมาแล้ว